

KS. ROMAN BULIŃSKI

PROGRAM PRACY DUSZPASTERSKIEJ
PAPIEŻA GRZEGORZA WIELKIEGO
W ŚWIETLE EKSHORTACJI PASTORALNYCH
ZAWARTYCH W *XL HOMILIARUM IN EVANGELIA**

Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* (KO) dowartościowała i doprecyzowała fundamentalną rolę Tradycji jako czynnika integralnie i nierozdzielnie związanego z Pismem Świętym i Urzędem Nauczycielskim Kościoła¹. Sobór Watykański II określił również, że Tradycja stanowi integralną część depozytu Słowa Bożego². Przyjęcie powyższych zasad zaowocowało w okresie posoborowym szerokim otwarciem się na doktrynę Ojców Kościoła, głównych świadków Tradycji, których dzieła stały się przedmiotem rozlicznych studiów i dysertacji teologicznych. Dalszym bodźcem do zainteresowania się studiami patrystycznymi były ukazujące się sukcesywnie dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, z których na szczególną uwagę zasługuje list papieża Pawła VI skierowany do kardynała Pellegrino³, a także list apostolski *Patres Ecclesiae* Jana Pawła II⁴.

Ks. dr ROMAN BULIŃSKI – proboszcz parafii św. Mikołaja w Bydgoszczy; adres do korespondencji: ul. Wyzwolenia 2, 85-790 Bydgoszcz; e-mail: rombul@mikolaj.bydgoszcz.pl

* Niniejszy artykuł, prezentujący zarys programu pracy duszpasterskiej Grzegorza Wielkiego i jego ogólną charakterystykę, jest obszernym streszczeniem pracy doktorskiej pod tym samym tytułem, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Ryszarda Kamińskiego i obronionej na Wydziale Teologii KUL w 2008 r.

¹ KO 10.

² Tamże.

³ P a w e ł VI. List do Jego Eminencji Kardynała Michele Pellegrino na stulecie śmierci J. P. Migne'a, 10 maja 1975. AAS 67:1975 s. 471. W piśmie tym Ojciec Święty zwraca uwagę na potrzebę studium Ojców Kościoła, w tym również w aspekcie odnowy duszpasterskiej.

⁴ List apostolski *Patres Ecclesiae* Jana Pawła II, napisany 2 stycznia 1980 r. z okazji 1600-lecia śmierci św. Bazylego Wielkiego (AAS 72:1980), określa naukę Ojców Kościoła mianem jakby stałego fundamentu, do którego musi być „dopasowane” wszelkie późniejsze nauczanie i posługiwanie Kościoła.

Mając na uwadze powyższe wskazania Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, postanowiono zająć się teologią papieża Grzegorza Wielkiego, zaliczanego do najwybitniejszych moralistów i duszpasterzy⁵ epoki patrystycznej⁶. Zasłużoną sławę w dziedzinie teologii pastoralnej przyniosła Grzegorzowi *Regula pastoralis* – *Księga reguły pasterskiej*⁷. Dzieło to, zalecane przez liczne synody kościelne jako lektura obowiązkowa dla biskupów i kapłanów, do dziś nie straciło swej aktualności⁸. Wprowadzone przez Grzegorza Wielkiego pryncypia wytyczyły drogę działalności duszpasterskiej Kościoła przez całe średniowiecze i następne wieki aż do czasów nowożytnych. Można zauważyć, że autorzy prac o tematyce pastoralnej najczęściej odwołują się do tekstów z *Regula pastoralis*, sporadycznie tylko cytując passusy z innych dzieł wielkiego papieża. Typowym tego przykładem jest artykuł B. Czyżewskiego pt. *Ideał dobrego duszpasterza w nauczaniu św. Grzegorza Wielkiego*⁹, oparty zasadniczo na tekstach właśnie z *Księgi reguły pasterskiej*¹⁰.

Przedmiotem badań podjętych w niniejszym artykule stały się, stosunkowo mało zbadane w aspekcie duszpasterskim, *XL Homiliarum in Evangelia libri duo* – *Homilie na Ewangelię* w dwu księgach (dalej skrót: *HomilieEv*) papieża Grzegorza Wielkiego, w szczególności zaś ekshortacje pastoralne¹¹ skierowane do wiernych. Pierwszym etapem pracy było wyodrębnienie wszystkich ekshortacji występujących w homiliach Grzegorza Wielkiego, a następnym określenie przedmiotu poszczególnych ekshortacji. Uczyniono to przez zastosowanie zarówno kryterium filologicznego, jak i merytorycznego. Stosując owe metody, odnaleziono w *Homiliach na Ewangelię* 761 ekshortacji skierowanych do wiernych, które mieszczą się w 105 grupach przedmiotowych.

⁵ Dla całego Kościoła stał się on „duszpasterzem duszpasterzy”. Zob. S. Sojka. *Kapłan-pasterz według św. Grzegorza Wielkiego*. W: *Najważniejsza jest miłość. Księga Pamiątkowa ks. W. Słomki*. Red. M. Chmielewski. Lublin 1999 s. 235; A. Michalik. *Duszpasterz wczoraj, dziś i jutro*. Cz. 1: *Wielcy duszpasterze*. Tarnów 1997 s. 27, 101-105.

⁶ H. R. Drobner. *Patrologia*. Casale Monferrato 1998 s. 654; S. Rosik. *Grzegorz Wielki*. 4. *Znaczenie*. EK VI kol. 330; F. Drączkowski. *Patrologia*. Pelplin-Lublin 1999 s. 394.

⁷ Dzieło składa się z czterech części: o powołaniu i życiu duszpasterza, o typach psychicznych duszpasterza, o działalności duszpasterskiej i o pokorze.

⁸ Rosik. *Grzegorz Wielki* kol. 325.

⁹ „Teologia Patrystyczna” 2:2005 s. 95-106.

¹⁰ W tym artykule autor zaledwie dwa razy odwołuje się do będących przedmiotem niniejszego artykułu *XL Homiliarum in Evangelia libri duo*.

¹¹ Przez ekshortacje pastoralne rozumiemy wezwania, apele, zachęty, nakazy i zakazy, dotyczące określonych działań oraz postaw i zachowań, skierowane do wszystkich wiernych, poprzedzone zazwyczaj uroczystą formułą: *Fratres charissimi*.

Szczegółowa analiza ekshortacji papieża Grzegorza dała podstawę do odtworzenia głównych założeń programu jego pracy duszpasterskiej.

1. OGÓLNE ZASADY PROGRAMU DOSKONALENIA CHRZEŚCIJAŃSKIEGO

Na uwagę zasługuje szeroki wachlarz przedmiotowy poszczególnych apeleli. Przedmiotem ekshortacji, obok spraw typowych dla przepowiadania, takich jak: walka z grzechem, nawrócenie, dobre uczynki i modlitwa, były sprawy zazwyczaj pomijane lub mało dowartościowane w tej dziedzinie aktywności duszpasterskiej, jak: dystans wobec rzeczy ziemskich¹², nieubieganie się o honory i zaszczyty¹³, poznawanie Boga¹⁴, Sąd Ostateczny¹⁵, niebo, „jałmużna słowa” oraz talenty. Biorąc pod uwagę ekshortacje pojawiające się w homiliach papieża Grzegorza przynajmniej 10 razy, można było wyodrębnić 25 grup przedmiotowych, ilustrujących w przybliżeniu główne priorytety programu pracy duszpasterskiej Grzegorza Wielkiego.

Poszukując kryterium porządkującego, ustalono, że motywem przewodnim, wokół którego oscylują poszczególne apele pastoralne, jest program doskonalenia chrześcijańskiego. Warto jednak zaznaczyć, że papież Grzegorz nie napisał dzieła przedstawiającego etapy drogi doskonalenia chrześcijańskiego¹⁶. Podstawowy podział dwustopniowy drogi doskonalenia, do którego Grzegorz Wielki wielokrotnie powraca w swych pismach, to podział na życie czynne i kontemplacyjne¹⁷, których symbolem są Lea (życie czynne) i Rachela (życie kontemplacyjne)¹⁸. Życie czynne, które jest etapem przygotowawczym do życia kontemplacyjnego, da się z kolei podzielić na dwa dalsze etapy, które można syntetycznie określić jako etapy „odrzucenia zła” i „nabywania dobra”¹⁹. Mając to na uwadze, A. Menager porównuje powyższe trzy etapy do klasycznego podziału procesu doskonalenia, obejmu-

¹² *HomilieEv* 40, 12.

¹³ *HomilieEv* 28, 2.

¹⁴ Zob. S. R o s i k. *Finalizm życia chrześcijańskiego*. Lublin 1980 s. 206-220.

¹⁵ O lęku przed czekającym sądem w nauczaniu św. Grzegorza zob. F. B a r d a. *Nauka św. Grzegorza Wielkiego o duszpasterstwie*. Włocławek 1929.

¹⁶ P. G w i a z d a. *Życie kontemplacyjne według św. Grzegorza Wielkiego*. Warszawa 2001 s. 44.

¹⁷ R. A. M a r k u s. *Grzegorz Wielki*. Tłum. P. Nehring. Warszawa 2003 s. 38-39.

¹⁸ *Moralia* VI 37, 56; G w i a z d a. *Życie kontemplacyjne* s. 45.

¹⁹ D r a c z k o w s k i. *Patrologia* s. 397-398.

jącego drogę oczyszczenia, oświecenia i zjednoczenia z Bogiem²⁰. Uwzględniając powyższy podział, można uszeregować 25 wyżej wymienionych priorytetów w trzech grupach:

1. Oczyszczenie (nawrócenie, pokuta, płacz, zło, grzech, pożądanie) – łącznie 94 hasła.

2. Oświecenie (cnoty, dobre postępowanie, dobre uczynki) – łącznie 144 hasła.

3. Zjednoczenie (niebo, rzeczy ziemskie, Sędzia, miłość Boga, Słowo Pana, poznanie Chrystusa, słuchanie Słowa Bożego) – łącznie 133 hasła.

Do tego należy dołączyć czwartą grupę apeli, w których zawarta jest motywacja teologiczna całego programu pracy duszpasterskiej (motywy śmierci i Sądu Ostatecznego, nagrody i kary wiecznej, motyw posłuszeństwa nakazom Bożym oraz motyw naśladowania Chrystusa, świętych oraz aniołów) – łącznie 64 hasła.

Program formacji chrześcijańskiej, prowadzący do zjednoczenia z Bogiem w doskonałej miłości, jest programem o charakterze integralnym, obejmującym całego człowieka, to jest zarówno jego sferę intelektualno-mądrościową, moralno-wolitywną, jak i emocjonalno-pożądczą. Szczegółowa analiza omawianego materiału wskazuje na pierwszeństwo formacji intelektualno-mądrościowej. Potwierdzeniem tej tezy są często pojawiające się następujące formy: *pensate* („zważcie”), *considerate* („zastanówcie się”), *cogitate* („pomyślcie”).

Program doskonalenia św. Grzegorz oparł na motywacji teologicznej. Istotny jest dlań motyw eschatologiczny²¹, który pojawia się w 62 ekshortacjach. Dominuje on zdecydowanie w całym programie pracy duszpasterskiej Grzegorza Wielkiego – pojawia się w 14 jego homiliach²². Kolejnym motywem jest posłuszeństwo woli Bożej²³ i naśladowanie Chrystusa²⁴. L. Weber podkreśla, że idea naśladowania Chrystusa występuje bardzo wyraźnie w twórczości Grzegorza Wielkiego, a także w jego osobistej pobożności²⁵.

²⁰ A. Manager. *Les maîtres et les modèles*. „La vie spirituelle” 9 (May 1923), s. 247; por. Pseudo-Dionizy Areopagita. *De caelesti hierarchia* 3, 2; J. Stanisławski. *Duchowy postęp*. EK IV kol. 334.

²¹ Szerzej o czasie, wieczności i pamięci o czekającym sądzie zob. L. Nieścior. *Implikacje moralne nauki o czasie w „Moraljach” św. Grzegorza Wielkiego*. „Teologia Patrystyczna” 2:2005 s. 64-68, 89-93; o lęku przed czekającym sądem w nauczaniu św. Grzegorza zob. F. Barda. *Nauka św. Grzegorza Wielkiego o duszpasterstwie*. Włocławek 1929

²² *HomilieEv* 1; 6; 9; 10; 11; 12; 13; 15; 26; 29; 35; 37; 39; 40.

²³ *HomilieEv* 30, 1; 30, 8; 20, 9; 1, 5; 10, 7.

²⁴ *HomilieEv* 2, 8; 29, 10; 3, 4; 29, 11; 32, 6.

²⁵ L. Weber. *Hauptfragen der Moraltheologie Gregors des Grossen*. Freiburg in der Schweiz 1947 s. 82.

Papież eksponuje w swym programie także wagę motywu naśladowania świętych²⁶ i aniołów²⁷. Podobną myśl wyraża nasz autor w *Dialogach*²⁸.

2. DROGA OCZYSZCZENIA

Pierwszy etap drogi doskonalenia chrześcijańskiego to etap odrzucenia zła (oczyszczenia). Według koncepcji papieża Grzegorza droga ta zaczyna się od nawrócenia, a dokonuje się najpierw w sercu i myślach człowieka. To w sercu człowieka rodzi się wola porzucenia błędnej drogi i powrotu do właściwej²⁹ oraz porzucenia starego człowieka wraz z jego grzechami i nałogami³⁰. Pierwszym etapem tego procesu jest pilne i staranne zbadanie tajników serca i umysłu, a więc postawienie niejako diagnozy dotyczącej wnętrza duszy. W tym duchu papież Grzegorz wprost apeluje do swych wiernych: „Lecz oto, o czym, najdrożsi bracia, mówię, wewnątrznie stosujcie do siebie, badajcie tajemnice swego serca”³¹. Zbadanie tajników serca i umysłu wykracza poza to, co współcześnie nazywamy rachunkiem sumienia. Papieżowi nie chodzi tylko o to, żeby „policzyć” swoje grzechy, takie bowiem podejście nie gwarantuje procesu uzdrowienia głębi duszy człowieka, lecz o poznanie przede wszystkim stanu swego serca oraz najskrytszych zamiarów umysłu. Stąd też papież Grzegorz, wzywając, by dokonać wglądu w siebie oraz posługując się określeniem *discutite*³² w ekshortacji „Badajcie wasze serca”³³, ma na uwadze nie tylko poznanie stanu serca, ale również poddanie go krytycznemu osądowi.

²⁶ *HomilieEv* 30, 10; 6, 2; 6, 3; 7, 2-3; 5, 1; 5, 4; 32, 3; 25, 10; 29, 6; 25, 9; 23, 1-2; 10, 7; 20, 13.

²⁷ *HomilieEv* 34, 9-12.

²⁸ Grzegorz Wielki. *Dialogi*. Warszawa 1969 s. 24: „Do ukochania niebieskiej ojczyzny dla wielu ludzi bardziej pomagają przykłady niż nauki. Z opowiadania przykładów z życia Ojców słuchający czerpie podwójny pożytek: porównując się bowiem z tymi, którzy go wyprzedzili, zachęca się do umiłowania przyszłego życia, a jeśli przypisuje sobie dobro, ubogaca się, widząc u innych coś lepszego”. Por. *HomilieEv* 38 i 39.

²⁹ *HomilieEv* 10, 7.

³⁰ *HomilieEv* 32, 2.

³¹ *HomilieEv* 34, 12: „Sed haec, fratres charissimi, me loquente, introrsus vos ad vosmetipsos reducite, secretorum vestrorum merita cogitationesque discutite. Videte si quid jam boni vobiscum intus agitis, videte si in numero horum agminum, quae breviter tangendo perstrinximus, sortem vestrae vocationis invenitis”.

³² Od czasownika *discutio*, *-ere* ‘rozbić, rozpędzić, rozproszyć, wypłoszyć, badać, rozjaśniać, rozwijać, roztrząsać (sumienie)’. Zob. A. J o u g a n. *Słownik kościelny łacińsko-polski*. Warszawa 1992 s. 202.

³³ *HomilieEv* 36, 2: „Corda vestra discutite”.

Oczyszczenie winno prowadzić do przemiany. Dlatego też, według papieża Grzegorza, należy nie tylko odrzucić złe myśli³⁴, ale i skłonić swe serce do upodobania w dobrych myślach. Taka konsekwentna postawa ma doprowadzić do unikania złych czynów³⁵. Oczyszczenie winno obejmować zarówno myśli, serce i wolę, jak też całą sferę pożądlivą. Należy zdecydowanie odrzucić „niedozwolone pożądania”³⁶, to jest żądze cielesne oraz pożądanie rzeczy ziemskich, które stoją na przeszkodzie skierowania ducha ku rzeczom wyższym. Dlatego też papież Grzegorz wzywa: „Niechaj nie będzie niczego, co by hamowało pragnienie waszego ducha”³⁷. Kontynuując swą myśl, zwięźle także wyjaśnia, jak należy zachować się w obliczu pokus: „Co do pokus zaznawanych od wroga, należy uważać, aby im nie ulec, nie mieć w nich upodobania i na zło się nie godzić”³⁸.

Osobnym zagadnieniem, któremu papież Grzegorz poświęca wiele uwagi w swym programie pracy duszpasterskiej, jest walka z nałogami i grzeszonymi przyzwyczajeniami, czyli wadami. Papież wzywa do walki z następującymi wadami: pychą³⁹, gniewem⁴⁰, nienawiścią⁴¹, zazdrością⁴², złośliwością⁴³, nieczystością, rozwiązłością⁴⁴, próżnymi mowami⁴⁵, kłótnią i obelgami⁴⁶.

Proces oczyszczenia, prowadzący do pojednania z Bogiem, dokonuje się przez wkroczenie na drogę pokuty, a odbywa się to przez wyrzeczenie się siebie⁴⁷, to jest wyrzeczenie się człowieka grzesznego. Proces ten realizuje się i dokonuje w pełni dopiero wtedy, gdy – porzucając dawne grzechy i wady – utwierdzamy się w nowości życia bezgrzesznego i cnotliwego.

---

³⁴ *HomilieEv* 25, 10: „Mala ergo jam displiceant”.

³⁵ *HomilieEv* 12, 1: „Saepe vos, fratres charissimi, admoneo prava opera fugere”.

³⁶ *HomilieEv* 11, 3: „illicita desideria”.

³⁷ *HomilieEv* 36, 13: „Nihil sit quod desiderium vestrae mentis retardet”.

³⁸ *HomilieEv* 35, 9: „ne contra mala proximi pertrahatur ad retributionem mali, ne contra tentamenta adversarii seducatur ad delectationem vel consensum delicti, ne contra flagella opificis ad excessum proruat murmurationis”.

³⁹ *HomilieEv* 3, 4; 8, 2; 19, 4; 32, 6.

⁴⁰ *HomilieEv* 3, 4; 8, 2; 16, 6.

⁴¹ *HomilieEv* 38, 11; 35, 9.

⁴² *HomilieEv* 3, 4; 8, 2; 38, 11; 34, 12.

⁴³ *HomilieEv* 8, 2; 27, 9; 38, 11; 30, 5.

⁴⁴ *HomilieEv* 8, 2; 13, 1.

⁴⁵ *HomilieEv* 6, 6.

⁴⁶ *HomilieEv* 16, 6; 18, 4.

⁴⁷ *HomilieEv* 32, 1; 32, 2.

Głównym środkiem umartwienia ciała⁴⁸, do którego wzywa papież Grzegorz, są posty. Motywując potrzebę postu, św. Grzegorz przypomina, że „ciało obficie karmione prowadzi nas do grzechu, umartwione zaś wyjednuje nam przebaczenie”⁴⁹.

Oplakiwanie grzechów⁵⁰ ma być rodzajem kary za popełnione grzechy. Papież Grzegorz zdecydowanie podkreśla, że Bóg Sprawiedliwy nie może pozostawić winy bez kary. Istnieje konieczność wyrównania rachunku sprawiedliwości: albo człowiek sam sobie wymierza karę za grzechy przez pokutę, albo Bóg nakłada na niego odpowiednią karę za popełnione winy. Papież wprost określa, że żal i płacz są karą⁵¹, którą sobie sami wymierzamy. Wezwanie do oplakiwania grzechów pojawia się w homiliach św. Grzegorza aż 16 razy – począwszy od pierwszej⁵², a skończywszy na przedostatniej⁵³.

3. DROGA OŚWIECENIA

Następny etap programu pracy duszpasterskiej papieża Grzegorza Wielkiego, stanowiący kontynuację drogi doskonalenia chrześcijańskiego, postuluje nabywanie i doskonalenie cnót oraz pełnienie dobrych czynów. Św. Grzegorz zaczyna swój wykład od przedstawienia motywacji drogi uświęcenia, którą stanowi godność chrześcijanina i każdego człowieka. Parafrazując dobrze znany tekst z Księgi Rodzaju (1, 26), przypomina, że Bóg stworzył człowieka na swój obraz i swoje podobieństwo⁵⁴. Z tej racji godność ludzka opiera się niejako na autorytecie samego Boga, którego obraz nosi w sobie każdy człowiek⁵⁵. Papież Grzegorz przypomina, że przez grzech pierwotny człowiek sam się zdegradował w swej godności⁵⁶, niszcząc w sobie obraz Boży. Dzięki wcieleniu Syna Bożego człowiek w pełni od-

⁴⁸ *HomilieEv* 16, 5.

⁴⁹ *HomilieEv* 16, 5: „Caro nos laeta traxit ad culpam, afflicta reducat ad veniam”.

⁵⁰ *HomilieEv* 10, 7; 20, 15

⁵¹ *HomilieEv* 1, 6; 10, 7.

⁵² *HomilieEv* 1, 6.

⁵³ *HomilieEv* 39, 7.

⁵⁴ *HomilieEv* 28, 3.

⁵⁵ Por. S. R o s i k. *Naśladowanie Chrystusa jako zbawczy normatyw chrześcijańskiego życia w doktrynie Grzegorza Wielkiego*. „Studia Warmińskie” 12:1975 s. 282: „Punktem wyjścia całego chrześcijańskiego życia w doktrynie Grzegorza jest zasada Bożego obrazu i podobieństwa w człowieku. Utrata i odzyskanie tej podstawowej godności to treść całej zbawczej ekonomii Boga”.

⁵⁶ *HomilieEv* 8, 2.

zyskał swą godność, co więcej – stał się bratem i przyjacielem Boga. Mając to na uwadze, papież Grzegorz kieruje do swych słuchaczy ważny apel: „Skoro w odwiecznym przeznaczeniu jesteśmy obywatelami Boga i równi Jego aniołom, chrońmy przez swe postępowanie naszą godność”⁵⁷. Godność tę winien człowiek pielęgnować w sobie przez nieskazitelne życie.

Człowiek, odrzucając zło, powinien zaprawiać się w czynieniu dobra i doskonaleniu cnót. „Kto się już zaparł występków, winien o tym myśleć, w jakich cnotach winien wzrastać”⁵⁸. Dlatego, zdaniem św. Grzegorza, po odrzuceniu grzechów i nałogów chrześcijanin winien wkroczyć na drogę doskonalenia przez nabywanie i doskonalenie cnót. Uprzywilejowane miejsce w aretologii Grzegorza Wielkiego zajmują dwie cnoty: bojaźń⁵⁹ oraz pokora⁶⁰. Papież Grzegorz omawia także inne cnoty, takie jak: równowaga umysłu⁶¹, roztropność⁶² i rozwaga⁶³, cierpliwość⁶⁴, gościnność⁶⁵, hojność⁶⁶ i czujność⁶⁷.

Wśród cnót teologicznych priorytetową rolę w swym programie pracy duszpasterskiej papież Grzegorz przyznaje miłości. Miłość Boga, jego zdaniem, owocuje zawsze wielkimi czynami. Św. Grzegorz wręcz stwierdza:

⁵⁷ *HomilieEv* 8, 2: „qui in aeterna praesentia et Dei cives, et angelis ejus aequales sumus. Vindicemus moribus dignitatem nostram”.

⁵⁸ *HomilieEv* 32, 3: „Sed qui jam se a vitiis abnegat, exquirendae ei virtutes sunt in quibus crescat”.

⁵⁹ Według *Słownika kościelnego łacińsko-polskiego* A. Jougana (s. 686) *timor* to ‘obawa, bojaźń, lęk, strach przed niebezpieczeństwem, bojaźń Boża, święty lęk, cześć’.

⁶⁰ „Pycha bowiem była u początku naszej zguby, więc narzędziem naszego zbawienia stała się pokora Boga. Przez ten fakt Chrystus ukazuje nam drogę, którą powinniśmy kroczyć. Jest to *via humilitatis*”. Szerzej na temat pokory zob. R o s i k. *Naśladowanie Chrystusa* s. 286-290; *HomilieEv* 7, 4.

⁶¹ *HomilieEv* 6, 2. Czytanie z Ewangelii według św. Mateusza (11, 2-10), w którym została przedstawiona postać św. Jana Chrzciciela, stało się podstawą do wyjaśnienia, czym jest równowaga umysłu.

⁶² *HomilieEv* 30, 4. Por. Dz 2, 3; Mk 1, 10. Naturę cnoty roztropności św. Grzegorz wyjaśnia, nawiązując do epifanii Ducha Świętego, który ukazuje się raz pod postacią gołębiczy, innym razem pod postacią ognia.

⁶³ *HomilieEv* 37, 6. Taką rozwagą kierował się sam Grzegorz Wielki, zabiegając o ochronę ludności Italii przed zaborczą aktywnością królów longobardzkich i wyłamujących się spod ich władzy książąt. Zob. M. C h u c h r a. *Papież Grzegorz Wielki obrońca pokoju (w świetle listów)*. „Roczniki Teologiczne” 42:1995 z. 4 s. 13-24.

⁶⁴ Zob. R o s i k. *Finalizm życia chrześcijańskiego* s. 124-126.

⁶⁵ Cnocie gościnności papież Grzegorz poświęca prawie całą homilię 23.

⁶⁶ *HomilieEv* 33, 5. Czym jest hojność i jak należy ją rozumieć w kontekście miłości, Grzegorz Wielki wyjaśnia na kanwie historii opisaną w Ewangelii według św. Łukasza (7, 36-50).

⁶⁷ *HomilieEv* 13, 3; 13, 5.

„Kochanie Boga nigdy nie próżnuje. Jeśli jest, czyni wielkie rzeczy; jeżeli nie chce działać, nie jest miłością”⁶⁸. Idąc konsekwentnie za tym stwierdzeniem, uprzywilejowane miejsce przyznaje akcji charytatywnej. Mając na uwadze ekshortacje poświęcone dobrym uczynom i trosce o ubogich łącznie, należy stwierdzić, że w 15 analizowanych homiliach problematyka charytatywna powraca aż 67 razy⁶⁹.

Papież Grzegorz, poświęcając wiele uwagi potrzebie i konieczności dobrych uczynków⁷⁰, przypomina, że tylko wtedy są one pełnowartościowe i zasługujące, kiedy spełniają określone warunki, do których zalicza czystość intencji oraz bezinteresowność w wymiarze ziemskim⁷¹. Szczególnie winniśmy okazywać swą hojność wobec ubogich⁷², którzy nas proszą o pomoc⁷³. Jeśli tak będziemy postępować, ci, których na ziemi wspieraliśmy, mogą stać się na Sądzie Bożym naszymi orędownikami⁷⁴ i protektorami⁷⁵. Czynienie dobra powinno znaleźć się w naszym stałym programie dnia⁷⁶. Tak jak

⁶⁸ *HomilieEv* 30, 2: „Nunquam est Dei amor otiosus. Operatur etenim magna, si est; si vero operari renuit, amor non est”.

⁶⁹ *HomilieEv* 4; 11; 12; 13; 15; 16; 20; 27; 29; 32; 33; 35; 38; 39; 40.

⁷⁰ Papież Grzegorz dostarczał w sposób systematyczny środków do życia np. mniszkom, których w samym Rzymie było około 3000, ubogim, ale też wszystkim mieszkańcom w chwili, gdy zawodziło cesarskie zaopatrzenie w zboże. Zob. A. Żurek. *Dei consul – Boży konsul*. „Teologia Patrystyczna” 2:2005 s. 30.

⁷¹ *HomilieEv* 4/5.

⁷² „Upadek cesarstwa zachodniorzymskiego (476) oraz społeczno-polityczna dezintegracja Europy Zachodniej w VI i VII wieku przyczyniły się do osłabienia działalności charytatywnej Kościoła. Wprawdzie Grzegorz Wielki, przeprowadzając reformę duchowieństwa, zakonów i instytucji kościelnych, przypomniał o potrzebie troski o ubogich. Również synody tego okresu wskazywały na obowiązek opieki nad biednymi” (W. Przygoda. *Posługa charytatywna Kościoła*. W: *Teologia pastoralna*. T. 2. Red. R. Kamiński. Lublin 2002 s. 458-459).

⁷³ *HomilieEv* 40, 10.

⁷⁴ *HomilieEv* 32, 9.

⁷⁵ *HomilieEv* 40/10.

⁷⁶ W *Listach* Grzegorza Wielkiego można znaleźć szereg przykładów prowadzonej przez tego papieża działalności charytatywnej, i to nie tylko na szeroką skalę, ale również pomocy świadczonej pojedynczym osobom, o których ubóstwie czy chorobie papież Grzegorz się dowiedział. Zob. Grzegorz Wielki. *Listy*. Tłum. J. Czuj. T. 1-4. Warszawa 1954-1955 – np. I 23 (t. 1 s. 31-32) – nakaz wypłacenia zasiłków „służebnikom Bożym w mieście Nola, które [...] znoszą wielki brak pożywienia i odzienia”; I, 57 (t. 1 s. 92-93) – polecenie wypłacenia rocznego zasiłku dla Palatyny cierpiącej niedostatek: „polecam, aby się nie ociążał z wypłaceniem jej na utrzymanie rocznego zasiłku trzydziestu soldów”; III 23 (t. 1 s. 198) – darowanie długu sierotom: „Jest obowiązkiem naszego urzędu tak spieszyć się z pomocą dzieciom osieroconym przez rodziców, byśmy mogli ulżyć ich doli opuszczając coś z tego, co prawnie są winni Kościołowi”; VI 4 (t. 2 s. 174) – papież poleca diakonowi Cyprianowi, aby wydał biskupowi Zenonowi dwa tysiące miar pszenicy do rozdziału między potrzebujących.

przyjmujemy codziennie pokarm, tak winniśmy pełnić dobre czyny, które decydują o naszej wieczności. Grzegorz Wielki, apelując o pełnienie dobrych uczynków, najczęściej nie specyfikuje swoich postulatów w aspekcie przedmiotowym. Na 60 swoich ekshortacji dotyczących dobroczynności, tylko w ośmiu wymienia konkretne uczynki dotyczące potrzeb materialnych: czterokrotnie apeluje o to, by dać ubiór temu, który go potrzebuje⁷⁷, trzykrotnie wzywa do nakarmienia głodnych⁷⁸ oraz jeden tylko raz zachęca, by podróżnych w dom przyjąć⁷⁹.

Mając na uwadze potrzeby człowieka przeznaczonego do wieczności, papież Grzegorz bardziej akcentuje dobre uczynki dotyczące potrzeb duchowych niż materialnych. Potwierdzeniem tej zasady może być rozróżnienie między jałmużną materialną i jałmużną słowa⁸⁰. Ta ostatnia, jako odnosząca się do dóbr nieprzemijających, jest ważniejsza od udzielenia pomocy materialnej. Także za powyższą tendencją przemawia zaliczenie przez papieża Grzegorza jałmużny słowa⁸¹, upomnienia i zachęty⁸², przykładu dobrego postępowania⁸³ oraz gotowości do dzielenia się wiedzą i mądrością⁸⁴ do grupy najbardziej wartościowych dobrych uczynków. W sumie akcja charytatywna, do jakiej nawołuje papież Grzegorz, ma specyficzny profil, w którym daje się zauważyć zdecydowaną preferencję wartości duchowych.

4. DROGA ZJEDNOCZENIA

Trzeci etap programu pracy duszpasterskiej ma prowadzić do zjednoczenia z Bogiem. Na tym etapie poważną przeszkodą może się okazać nadmierne przywiązanie do rzeczy ziemskich – czasowych i przemijających (*terrena, temporalia, transitoria*). Przemijające jest to wszystko, co jest

⁷⁷ *HomilieEv* 16, 6; 20, 11; 20, 14; 27, 3.

⁷⁸ *HomilieEv* 16, 6; 20, 11.

⁷⁹ *HomilieEv* 16, 6.

⁸⁰ *HomilieEv* 6, 6: „Nolite ergo, fratres, proximis vestris eleemosynam verbi subtrahere”.

⁸¹ *HomilieEv* 6, 6.

⁸² Sam Grzegorz reagował na jawne i ciężkie przypadki naruszenia przykazań, napominając sprawców indywidualnie. Zob. Grzegorz Wielki. *Listy* (tłum. J. Czuj) – II, 27 (t. 1 s. 138-139) – papież Grzegorz ubolewa, że patrycjuszka Rustycjana nie chce spełnić ślubu odwiedzenia miejsc świętych; IX 128 (t. 3 s. 159-160) – papież poleca obrońcy Romanowi, zarządcy majątku kościelnego w Syrakuzach, zwrócić uwagę obrońcy Piotrowi w sprawie małżeństwa jego synów).

⁸³ *HomilieEv* 13, 1; 11, 1.

⁸⁴ *HomilieEv* 20, 11: „Si multum tibi fuerit, abundanter tribue; si exiguum fuerit, etiam exiguum libenter stude impartiri (Tob. IV, 9)”.

materialne, w przeciwieństwie do tego, co jest duchowe⁸⁵. Przemijające są też uciechy i radości cielesne⁸⁶ oraz zaszczyty i urzędy⁸⁷. Zdaniem L. Bielasa papież Grzegorz wiedział doskonale, co to jest bogactwo i jakie niebezpieczeństwa są z nim związane⁸⁸. Papież Grzegorz, jako realista, ustawia problem jednoznacznie: rzeczy ziemskie są narzędziem i środkiem do celu; pełnią one tylko funkcję służebną. Dlatego należy patrzeć na nie „jakby z boku”⁸⁹, nie przywiązując się do nich. Człowiek, który zbyt przywiązuje się do rzeczy ziemskich, skazany jest na udrękę wiecznego pragnienia. Papież mówi wprost o „chorobie niesmaku”⁹⁰ oraz „głodzie naszym”⁹¹.

Po uwolnieniu się od przywiązania do rzeczy ziemskich („Duch bowiem ludzki w rzeczy widzialne wpatrzony nie może widzieć tego, co niewidzialne”⁹²) człowiek zyskuje zdolność ukierunkowania się na miłość Boga. Miłość uwarunkowana jest stopniem poznania. Kochamy to, co jest znane. „Czyż może kto kochać to, czego nie zna?”⁹³ – pyta papież Grzegorz. Im bardziej poznajemy przedmiot miłości, tym bardziej jesteśmy w stanie go miłować. Z tej racji św. Grzegorz wzywa swych słuchaczy do coraz lepszego poznawania Boga. Bezpośrednie poznanie Boga jest dla nas, ludzi, niemożliwe. Wielkość i moc Boga poznajemy pośrednio. Papież Grzegorz tę prawdę ilustruje w następujących słowach: „Żaden bowiem z nas w kulę wschodzącego słońca wpatrywać się nie może, ponieważ jego promienie rażą oczy”⁹⁴. Możemy jednak wpatrywać się w góry słońcem oświetlone. Górą, w alegorycznym sensie, są dla św. Grzegorza ludzie święci w Kościele. Wpatrując się w nich, rozpamiętując ich cnoty oraz wielkie dzieła przez nich dokonane, poznajemy pośrednio wielkość i potęgę Boga. „Moc bowiem Bóstwa jest

⁸⁵ *HomilieEv* 36, 1.

⁸⁶ *HomilieEv* 11, 5.

⁸⁷ *HomilieEv* 28, 2.

⁸⁸ Zob. L. Bielas. *Chrześcijanin a dobra materialne w myśli św. Grzegorza Wielkiego*. „Teologia Patrystyczna” 2:2005 s. 122-123. Papież Grzegorz musiał zarządzać majątkiem, który był jednym z największych w ówczesnym świecie. Czasy, w których przyszło mu żyć, pełne kataklizmów i poważnego zagrożenia ze strony barbarzyńców, budziły apokaliptyczne nastroje. Do tego doszła dotkliwa i bolesna choroba Grzegorza. Te fakty należy sobie uświadomić przed próbą analizy refleksji papieża na temat spraw materialnych.

⁸⁹ *HomilieEv* 40, 12.

⁹⁰ *HomilieEv* 36, 1: „fastidi nostri moribus”.

⁹¹ *HomilieEv* 36, 1: „fames nostra”.

⁹² *HomilieEv* 30, 10: „quia mens, visibilibus intenta, videre nescit invisibilem”.

⁹³ *HomilieEv* 36, 1: „Quis enim amare valeat quod ignorat?”.

⁹⁴ *HomilieEv* 30, 10: „Nemo etenim nostrum orientem clare solem, in sphaeram illius intendendo, valet conspicerere, quia tensi in ejus radiis oculi reverberantur”.

jakby słońcem na niebie i moc Boża w ludziach to słońce na ziemi”⁹⁵. Wielkość, wszechmoc i potęgę Boga poznajemy także z cudów natury, które codziennie dokonują się na naszych oczach. Z rozważania dzieł stworzonych poznajemy wszechmoc Stwórcy⁹⁶.

Poznanie Chrystusa, zdaniem papieża Grzegorza, dokonuje się przez przyjęcie Jego słów zawartych w Piśmie Świętym⁹⁷ i przez miłość, która skłania do poszukiwania osoby umiłowanej. Dla św. Grzegorza wzorem takiej postawy jest Maria Magdalena szukająca Chrystusa w dniu Zmartwychwstania oraz Oblubienica z Pieśni nad pieśniami⁹⁸. Jeśli pobudzeni miłością będziemy szukać Chrystusa, możemy Go znaleźć w świętym Kościele wybranych, w tych, którzy idą Jego śladami⁹⁹. W życiu i postępowaniu świętych „ojców, którzy strzegą Kościoła”¹⁰⁰, poznajemy samego Chrystusa. Z miłości do Chrystusa szukamy Jego śladów i odnajdujemy je w życiu tych wszystkich, którzy przez święte postępowanie stali się Jego naśladowcami¹⁰¹. Prawdziwe poznanie Chrystusa weryfikuje się w życiu zgodnym z Jego nauką¹⁰².

Św. Grzegorz Wielki w swych homiliach wielokrotnie akcentuje prawdę o Bóstwie Ducha Świętego. Przypomina, że Ojciec, Syn i Duch Święty mają „tę samą moc”¹⁰³ oraz „tę samą istotę”¹⁰⁴. Duch Święty jest równy Ojcu i Synowi¹⁰⁵, jest współwieczny Ojcu i Synowi¹⁰⁶. Ojciec, Syn i Duch Święty są jednym Bogiem. Z tej racji apele odnoszące się do poznania Boga¹⁰⁷ dotyczą również poznania Ducha Świętego.

Trzeci etap programu duszpasterskiego św. Grzegorza Wielkiego winien prowadzić do zjednoczenia z Bogiem. Chrześcijanin jest wezwany do realizacji drogi doskonalenia: od wiary do widzenia, od widzenia do kontem-

⁹⁵ *HomilieEv* 30, 10: „Virtus enim divinitatis in se quasi sol in coelo est; virtus divinitatis in hominibus, sol in terra”.

⁹⁶ *HomilieEv* 26, 12.

⁹⁷ *HomilieEv* 22, 8.

⁹⁸ *HomilieEv* 25, 2. Por. J 20, 11-18; Pnp 3, 1-2.

⁹⁹ *HomilieEv* 25, 2.

¹⁰⁰ *HomilieEv* 25, 2.

¹⁰¹ Por. R o s i k. *Naśladowanie Chrystusa* s. 284-285.

¹⁰² *HomilieEv* 14, 4.

¹⁰³ *HomilieEv* 24, 4: „unius virtutis”.

¹⁰⁴ *HomilieEv* 24, 4: „unius substantiae”.

¹⁰⁵ *HomilieEv* 26, 2: „Nam sanctum quoque Spiritum, qui cum sit coequalis Patri et Filio”. *Coequalis* to dosłownie ‘współrówny’.

¹⁰⁶ *HomilieEv* 30, 5: „sanctus Spiritus, Patri et Filio coaeternus”.

¹⁰⁷ *HomilieEv* 26, 12; 30, 10; 37, 3.

placji¹⁰⁸. Postęp ten dokonuje się dzięki usilnej modlitwie i pomocy Ducha Świętego¹⁰⁹. Taka żarliwa modlitwa serca prowadzi do upragnionego celu: „Jeśli jednak usilnie się modlimy, wtedy zatrzymujemy w duchu przechodzącego Jezusa... Jeśli jednak usilnie przykładamy się do modlitwy, Jezus staje, aby nam światło przywrócić; Bóg pozostaje w sercu i powraca utracone światło”¹¹⁰. Dzięki takiej modlitwie przechodzący Jezus nie tylko zatrzymuje się, ale pozostaje w nas na stałe. Bóg zamieszkuje w naszym sercu. Odzyskujemy na nowo wzrok duchowy. Przechodzimy od wiary do widzenia. Do pełnego zjednoczenia z Bogiem prowadzi życie kontemplacyjne. „Św. Grzegorz wielokrotnie podkreśla, że, aby zjednoczyć się w kontemplacji z Bogiem, człowiek musi się skierować ku Niemu całym swoim umysłem i całą wolą (sercem, pragnieniem)”¹¹¹. Radości życia kontemplacyjnego dostępują tylko ci, którzy poczynili określony postęp na drodze doskonalenia poprzez odrzucenie przywiązania do rzeczy ziemskich; ci, którzy z wiary przeszli do etapu kontemplacji. Ten stan, pełen duchowej radości i wesela, porównywany jest do przebywania w wiecznie kwitnącym (dosłownie: zawsze zieleniejącym) raju¹¹². Mogą go osiągnąć tylko ci, którzy całkowicie ukierunkowali całą swoją duchową egzystencję na radość nieba.

W apelach dotyczących nieba trudno nie zwrócić uwagi na różnorodność określeń dotyczących tej rzeczywistości. Najczęściej pojawia się termin *patria*, czyli „ojczyzna”¹¹³. Życie ziemskie jest drogą, jest pielgrzymowaniem¹¹⁴ do właściwej ojczyzny, którą jest „ojczyzna niebieska”¹¹⁵, „ojczyzna niebiańska”¹¹⁶. Życie ziemskie jest przemijające¹¹⁷, niepewne i nietrwałe¹¹⁸. Niebo jest rzeczywistością wieczną – nieprzemijającą. Stąd określenia: „wieczna ojczyzna”¹¹⁹, „wieczność”¹²⁰. Życie wieczne będzie przepelnione

¹⁰⁸ *HomilieEv* 14, 5.

¹⁰⁹ *HomilieEv* 33, 3.

¹¹⁰ *HomilieEv* 2, 5: „Sed cum in oratione nostra vehementer insistimus, transeuntem Jesum menti figimus... Cum vero orationi vehementer insistimus, stat Jesus ut lucem restituat, quia Deus in corde figitur, et lux amissa reparatur”.

¹¹¹ G w i a z d a. *Życie kontemplacyjne* s. 49.

¹¹² *HomilieEv* 14, 5.

¹¹³ *HomilieEv* 37, 10: „aeterna patria”.

¹¹⁴ *HomilieEv* 36, 11.

¹¹⁵ *HomilieEv* 18, 1; 22, 9: „patria coelestis”.

¹¹⁶ *HomilieEv* 13, 2; 14, 6: „superna patria”.

¹¹⁷ *HomilieEv* 39, 7.

¹¹⁸ *HomilieEv* 13, 6.

¹¹⁹ *HomilieEv* 37, 10: „aeterna patria”.

¹²⁰ *HomilieEv* 28, 3: „aeternitas”.

nieustanną radością i wiecznym weselem, będzie wieczną uczta z Bogiem. Z tej racji Grzegorz Wielki, mówiąc o niebie, stosuje takie określenia jak: „rozkosze wiecznego posiłku”¹²¹, „radości niebieskiej ojczyzny”¹²², „uczta Boża”¹²³, „wieczera Pańska”¹²⁴. Życie wieczne będzie podobne do jednej wielkiej nieprzemijającej uroczystości. Stąd określenia: „wieczne święta”¹²⁵, „wieczna uroczystość”¹²⁶. Niebo będzie udziałem w wiecznej chwale¹²⁷. Niebo określane jest jako „niebieskie królestwo”¹²⁸, gdzie połączymy się z „niebieską rzeszą aniołów”¹²⁹.

Formacja eschatyczna, zdaniem papieża Grzegorza, winna obejmować nie tylko umysł i wolę, ale również całą sferę emocjonalną. Przypomina on, że „Odwieczna Prawda nakazuje pragnąć niebieskiej ojczyzny”¹³⁰. Kto prawdziwie poznał i żarliwie umiłował wieczną ojczyznę, winien z całą determinacją ku niej podążać i stale jej poszukiwać. Ten postulat wielokrotnie powraca w homiliach papieża Grzegorza w postaci charakterystycznych terminów: *tendere* („dążyć”), *festinare* („pośpieszać”), *quaerere* („szukać”). „Dążmy z całą miłością do tego kresu, w którym bez końca cieszyć się będziemy”¹³¹.

Papież Grzegorz Wielki w pełni zdaje sobie sprawę z tego, że na drodze do niebieskiej ojczyzny mogą pojawić się liczne trudności i przeszkody, dlatego apeluje: „Niech nas nie powstrzymują od wieczerzy Pańskiej cielesna żądza ani niepokoje ciekawości, ani gorączka wyniesienia nad innych”¹³². „Niechaj żadna nęcąca pomyślność nas nie zwodzi”¹³³.

Zaczęte dzieło należy doprowadzić do szczęśliwego końca. Do nieba należy zdążyć najkrótszą drogą¹³⁴. Papież Grzegorz akcentuje również, że na chwałę nieba należy zasłużyć sobie dobrym życiem¹³⁵.

¹²¹ *HomilieEv* 36, 3: „deliciae refectiois aeternae”.

¹²² *HomilieEv* 22, 9: „coelestis patriae gaudia”.

¹²³ *HomilieEv* 36, 2: „convivium Dei”.

¹²⁴ *HomilieEv* 36, 11: „dominica coena”.

¹²⁵ *HomilieEv* 26, 10: „aeterna festa”.

¹²⁶ *HomilieEv* 26, 10: „aeterna solemnitatis”.

¹²⁷ *HomilieEv* 40, 12; 28, 3: „aeterna gloria”.

¹²⁸ *HomilieEv* 15, 1: „coeleste regnum”.

¹²⁹ *HomilieEv* 15, 1: „superna angelorum curia”.

¹³⁰ *HomilieEv* 18, 1: „Coelestem patriam desiderare Veritas jubet”.

¹³¹ *HomilieEv* 30, 10: „Ad istum finem toto amore tendamus, in quo sine fine laetabimur”.

¹³² *HomilieEv* 36, 11: „Non nos voluptas carnis, non sollicitudo curiositatis, non aestus ambitionis a dominica coena praepediat”.

¹³³ *HomilieEv* 14, 6: „Nulla nos prosperitas blandiens seducat”.

¹³⁴ *HomilieEv* 1, 3: „Optandum nobis est citius pergere, atque ad illam breviora via pervenire”.

¹³⁵ *HomilieEv* 26, 10: „Ecce Paschalia solemnia agimus; sed ita vivendum est nobis, ut pervenire ad aeterna festa mereamur”.

5. WNIOSKI PASTORALNE

Charakteryzując ogólnie program pracy duszpasterskiej papieża Grzegorza Wielkiego, trudno nie zwrócić uwagi na jego specyficzne ukierunkowanie oraz wyraźnie rysujące się priorytety programowe. Proponowany przez papieża program pracy duszpasterskiej zbieżny jest w istocie rzeczy z programem formacji, której celem jest świętość życia. Formacja ta realizuje się w ramach trzech klasycznych etapów: oczyszczenia, uświęcenia (nabywania dobra) oraz zjednoczenia z Bogiem.

Zamierzony program ma na uwadze formację całego człowieka, wszystkich jego sfer: intelektualno-mądrościowej, wolitywno-moralnej oraz emocjonalno-pożądawczej. Należy zwrócić uwagę na dowartościowanie argumentów rozumowych, czego symptomem są powracające bardzo często takie apele jak: *pensate* – „rozważcie”¹³⁶, *pensare* – „rozważycie”¹³⁷, *considerate* – „zastanówcie się”¹³⁸, *cogitate* – „pomyślcie”¹³⁹ oraz drugoplanowa i wtórna rola imperatywów moralno-ascetycznych. W programie na wszystkich jego etapach dominują motywy chrystocentryczne, pneumatologiczne i eschatologiczne, a cały program ukierunkowany jest głównie na potrzeby i pomoc duchową służącą zbawieniu bliźniego. Program pracy wolny jest od radykalizmu; postulaty pastoralne są wyważone, np. odnośnie do akcji charytatywnej, stosunku do dóbr tego świata, łączenia miłości Boga z miłością bliźniego.

Konfrontacja zarysowanego programu z programami pracy współczesnych duszpasterzy budzi nie tylko szereg gorzkich refleksji, ale również pozwala wyprowadzić określone wnioski konstruktywne. W programie pracy dzisiejszych duszpasterzy sprawa doskonalenia chrześcijańskiego jest zazwyczaj pomijana lub traktowana marginalnie; często rezygnuje się z formacji intelektualnej na rzecz jednostronnej formacji emocjonalno-uczuciowej; formacja duchowo-intelektualna bywa traktowana „po macoszemu”; bardzo często rezygnuje się zupełnie z kształtowania świadomości eschatycznej; ukierunkowanie teocentryczne (trynitarne) bywa redukowane wyłącznie do aspektu chrystocentrycznego; akcja charytatywna bywa sprowadzana tylko do organizowania pomocy materialnej.

¹³⁶ *HomilieEv* 5, 3; 6, 3; 9, 4 (2 razy); 12, 4 (2 razy); 13, 5; 14, 4; 16, 3; 17, 3; 17, 9; 18, 1; 19, 1; 23, 2; 24,6 (2 razy); 27, 4; 27, 7; 28, 3 (3 razy); 29, 6; 30, 2; 30, 9; 33, 8; 34, 17; 35, 8; 37, 7; 40, 6; 40, 12 (2 razy).

¹³⁷ *HomilieEv* 5, 2; 15, 1; 17, 9; 19, 6; 28, 2 (2 razy); 28, 3 (2 razy); 38, 5; 39, 7 (2 razy).

¹³⁸ *HomilieEv* 3, 3; 6, 6; 17, 14; 33, 8; 36, 11.

¹³⁹ *HomilieEv* 1, 6; 17, 18; 20, 15; 26, 10; 26, 12; 28, 3; 34, 18; 36, 13; 38, 4; 40, 10.

W świetle powyższych refleksji należy stwierdzić, że program pracy duszpasterskiej św. Grzegorza Wielkiego zachowuje w Kościele swą ponadczasową aktualność. Program ten winien być jak najczęściej przedmiotem refleksji współczesnych duszpasterzy oraz twórców teoretycznych założeń współczesnych programów duszpasterskich.

BIBLIOGRAFIA

- Barda F.: Nauka św. Grzegorza Wielkiego o duszpasterstwie, Włocławek 1929.
- Bielas L.: Chrześcijanin a dobra materialne w myśli św. Grzegorza Wielkiego. „Teologia Patrystyczna” 2:2005 s. 117-131.
- Chuchra M.: Papież Grzegorz Wielki obrońca pokoju (w świetle listów). „Roczniki Teologiczne” 42:1995 z. 4 s. 5-24.
- Drączkowski F.: Patrologia. Pelplin–Lublin 1998.
- Markus R. A.: Grzegorz Wielki. Tłum. P. Nehring. Warszawa 2003.
- Manager A.: Les maîtres et les modèles. „La vie spirituelle” 9 (May 1923).
- Nieścior L.: Implikacje moralne nauki o czasie w „Moraljach” św. Grzegorza Wielkiego. „Teologia Patrystyczna” 2:2005 s. 63-93.
- Rosik S.: Naśladowanie Chrystusa jako zbawczy normatyw chrześcijańskiego życia w doktrynie Grzegorza Wielkiego. „Studia Warmińskie” 12:1975 s. 281-302.
- Finalizm życia chrześcijańskiego w świetle twórczości papieża Grzegorza Wielkiego. Lublin 1980.
- Sojka S.: Kapłan-pasterz według św. Grzegorza Wielkiego. W: Najważniejsza jest miłość. Księga Pamiątkowa ks. W. Słomki. Red. M. Chmielewski. Lublin 1999 s. 233-251.

THE PROGRAM OF POPE GREGORY THE GREAT'S PASTORAL WORK IN THE LIGHT OF THE PASTORAL EXHORTATIONS CONTAINED IN *XL HOMILIARUM IN EVANGELIA*

Summary

The subject of the present study are the pastoral exhortations contained in *XL Homiliarum in Evangelia* (“Homilies for Gospels”) by Pope Gregory the Great. 761 pastoral appeals have been studied. It has been found that the leading motif around which particular pastoral appeal focuses is the program of achieving Christian perfection realized by way of purification, enlightenment and unification with God.

Pope Gregory the Great's program of pastoral work is a program of achieving Christian perfection. It is characterized by integral formation. The priority of the program is spiritual-intellectual formation. Theo-centric, and not only Christo-centric direction of the program is very clear. In the whole program eschatological motifs play the leading and dominating role. The charity action is mainly directed to the needs and spiritual aid serving the salvation of the man. Saint Gregory's program is characterized by the principle of moderation.

In the light of the above reflections it can be said that St Gregory the Great's program of pastoral work maintains timeless topicality in the Church.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: program duszpasterski, doskonalenie chrześcijańskie, Grzegorz Wielki – duszpasterz, odrzucenie zła, pokusy i wady, nawrócenie, droga pokuty, nabywanie dobra, cnoty, akcja charytatywna, zjednoczenie z Bogiem, poznanie Boga, modlitwa i kontemplacja.

Key words: pastoral program, Christian perfection, Gregory the Great – a priest, rejecting evil, temptation and vice, revocation, way of penance, acquiring good, virtues, charity action, unification with God, cognizing God, prayer and contemplation.